

ОНОМАСТИКОЮ РОМАНУ "ХМАРИ" І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

The article deals with linguo-artistic phenomena of the onomasticon of the novel "The Clouds" by I. Nechuy-Levytskyi. Diverse and relevant use of proper names, which play an important functional part in the work, greatly contribute to convey its main idea and theme.

The onomastic field is represented by different onomastemes – antroponymie, toponymia and onomestic peripheral lexicon. The proper names of the novel are a noticeably effective means of depicting of the time, the individual characters, creat a distinctive Ukrainian mentality of the text as a whole.

Звернення українських письменників до теми інтелігенції, до проблем її стосунків з народом, з визвольним рухом сприяло розширенню тематичних обріїв нашої літератури другої половини ХІХ ст. Проза того часу збагатилась новими жанрами, серед яких з'явився і роман "Хмари" І.Нечуя-Левицького, славетний твір письменника про життя інтелігенції. В ньому правдиво проповідується народництво в українському дусі, сповідається заклик до роботи на ниві просвітництва народу. В романі негативно змальовується духовенство, засуджується русифікаторська політика царизму та ін. Водночас глибокому художньому розкриттю теми та ідеї цього роману сприяє і його розмаїте та вдале використання власних назв, які виступають функціональним складником художнього тексту, також і ними формуються його образи, визначальні характеристики персонажів, властиві їм індивідуальні риси, їхня художня неповторність. Ономастичне поле роману "Хмари" представлене різними ономастемами – антропонімією, топонімією та ономастичною периферійною лексикою. Всі ці явища, мовні засоби органічно внесені до тексту, через що їй слугують йому неабияким есемантико-художнім потенціалом, засобом художнього відтворення багатьох реалій життя, які так щедро й по-художньому талановито змальовані в романі "Хмари". Розглянемо мовно-художні явища ономастики спеціально, диференційовано в тексті славетного роману "Хмари".

І. Антропонімікон роману "Хмари"

В цій групі ономастикону виділяються дві групи антропонімів: 1) які виступають найменуваннями персонажів, створених уявою письменника, 2) які сприймаються як позадійові особи. Перша група антропонімів охоплює оніми, денотати яких виступають активними учасниками твору, а саме: старше покоління інтелігенції (*Дашкович, Воздвиженський*), молодша генерація інтелігенції (*Радюк*) та їхнє оточення *Родина Дашковича* (10 онімів): *Дашкович, Василь, Василь Петрович, Василь Петрович Дашкович, Дашковичка, Ольга, Ольга Василівна, Дашковичева Ольга, Ольга Дашковичівна, Дашковичі Родина Воздвиженського* (7 онімів): *Воздвиженський, Степан Воздвиженський, Степан Йванович; Воздвиженська, Катерина, Катерина Воздвиженська, Катерина Степанівна.*

Родина Сухобруса (10 онімів): *Сухобрус, Сухобруси, Сидір Сухобрус, Сидір Петрович, купець Сидір Петрович Сухобрус, Марта, Марта Сидорівна, Степанида, Степанида Сидорівна, Сухобрусові дочки*

Родина Радюка (15 онімів): *Радюк, старий Радюк, Радюків батько, Радюк Антін Петрович, Радючка, стара Радючка, Іскра, Надежда Степанівна, старі Іскри, Радюки, Радюківни; Павлик, Павло, Павло Радюк, Павло Антонович Радюк.* Другою гілкою цієї родини є сім'я *Масюків* (15 онімів): *Масюки, Масюк, старий Масюк, Йван Корнійович, Йван*

Корнійович Масюк; Масючка, Олександра Остапівна; Галя, Галочка, Масюківна, молода Масюківна, Галя Масюківна, Галя Йванівна Масюківна, Ганна Йванівна, Ганна Йванівна Радючка. Вжиті у творі оніми - це звичайні для минулого й тепершнього мовленнєвого середовища імена, які функціонують переважно як ідентифікатори відповідних деснотатів Оніми роману, зокрема, ті, які стосуються інтелігенції, найчастіше становлять двочленні й тричленні назви, котрі відзеркалюють структурну специфіку досліджуваного антропонімікону. Додаткову інформацію (вік, соціальна приналежність) про персонажів твору вносять апелятивні розширювачі, вжиті при антропонімах: *купець Сидір Петрович (Сухобрус, молода Масюківна, стара Радючка, старі Іскри, старий Масюк, старий Радюк.* Активно використовуються типові для української антропосистеми імена жінок за чоловіком (*Радючка, Масючка*) й доньок за батьком (*Радюківна, Масюківна, Дашковичка*); в їхній структурі також закладено елемент соціальної характеристики. Національно-регіональна належність персонажів твору засвідчується не тільки загальноновживаними іменами, які широко функціонують на тій чи іншій території, але також і прізвища. Цілком виправдано сприймається іменування письменником персонажів-українців прізвищем на *-ук (-юк)*, що характерно для українського середовища: *Радюк* - "говорив чистою українською мовою.." [1:224]. *Павло Радюк* - тип українофіла-просвітителя, представника тієї інтелігенції, яка опшувалась розвитком національної культури, поширювала книжки українською мовою тощо. Помітно інший сенс закладено у прізвище *Дашкович*, покій якого - представник старої інтелігенції. Він "був чистий черкасець: високий, рівний, з дужими плечима. Найулюбленіша йому наука була філософія" [1:107]. Змолоду *Дашкович* цікавився життям українського села, записував українські народні пісні Здавалося б, йому й потрібно було якнайбільше віддаватися праці на користь народу, але з часом запал його згас, він перетворився на кабінетного вченого-схоласта, відірвався від життя, від національних інтересів народу. *Дашкович*, хоча він і українець, проте навіть і в його прізвищі (на *-ович*, що характерно не тільки для українців) криється національна невизначеність.

Окрему підгрупу антропосистеми роману "Хмари" становлять найменування односельчан і товаришів головних персонажів (38 онімів), яким належить другорядна роль у розвитку сюжетної лінії твору. Вони доречні, сприяють глибшому розкриттю твору як повної художньої цілості. Це *Дубовій, Дубовіха, Онойко, Варка Онойківна*: тільки із змісту твору можна дізнатися, що *Онойко* звали *Омельком*, що його дочка наполягала на тому, щоб її називали *Варкою*, як це було прийнято в середовищі сільського населення: "Хіба ж я свята, щоб мене *Варварою* звали? Мене звуть *Варкою*" [1:245]; *Топилко, Топилчиха, Настя Топилківна, Бубка, Олекса, старий Бубка, Терешко, Терешко Бубка* Прізвище *Бубка* ніби вмотивовується самим змістом твору: "... рипнули двері, і в шинок увійшов низенький, сухенький чоловічок. То був старий *Бубка*... Було знати, що його недурно подражнили *Бубкою*: в його й сліду не було влачі й завзяття" [1:242]; "Бо мій батько хохол, то й *Бубкою* дражнили, а наш вчитель *Хвацей Терентевич* казав, що я вже *Бубков*, а не *Бубка*..." [1:241]. Серед односельчан *Дашковича і Радюка*, згаданих у творі, натрапляємо й на звичайні для сільської місцевості імена: *Онисько, Панько, баба Сопунка, дід Сторчогляд, Настя, Лук як Павличко, Параска, Гаврило, малий Гаврило, Палажка й ін.* Іронічне ставлення письменника до представника влади криється в прізвищі *Пришибитько*. "... ото йдемо ми та зайшли в двір до якогось полковника *Пришибитька*... витріщив злі очки, крутить ними, неначе хотів мене з'їсти або застрелить тими очками" [1:378].

До другорядних персонажів можна віднести *пані Високу*, полтавську хуторянку (*панія Макуха, Висока, Ликерка, Ликерія Петрівна, Макуха*): "Панія Висока й справді трошки

скидалась на макуху, бо була присадкувата, кругленька, з круглим повним лицем, котре од духоти почервоніло й лисніло од поту. Хоч непросвічена й проста, але вона любила вдавать з себе світську панію й була з претензіями” [1:231]. Невипадково її називає письменник то *Макухою*, то *Високою*, додаючи апелятив *паня*, яким імені надається значення певного забарвлення. Зображувальними якостями сповнене й прізвисько *Кованько*, носій якого – людина безпринципна й нетямуща в ідеях вже через свою природжену вдачу: “Кованько вже давно й вухом не вів про ту вчену розмову, не слухав її й говорив дамам компліменти. .” [1:287].

Серед студентських товаришів *Паула Радюка* натрапляємо на прізвиська, які характерні для посіїв української національності (*Мірошниченко*, *Дунин-Левченко*), проте використовуються й оніми, денотати яких виступають представниками інших національностей (*Тимошкевич*, серб *Петрович*, грек *Калімері*, *Ланландець*). Ці явища засвідчуються як структурно-семантичними особливостями, так і апелятивними розпирювачами. Онімною лексикою роману “Хмари” як важливим мовностилістичним засобом осягається як загальноукраїнське, національне, так і соціальне забарвлення.

Другою групою антропонімії роману охоплюються позадійові особи, котрі хоча і опосередковано, однак відіграють немалу роль в ідейній зорієнтованості твору. Ця група лексем - антропонімів представлена 36 онімами. Це, передусім, учені давньої академії, письменники, оборонці українського народу тощо. На відміну від антропонімів першої групи, серед яких переважають оніми з денотативним значенням (завжди з конотативним додатком), оніми другої групи мають тільки конотативне спрямування, бо денотатові тут належить менш важлива художньо-зображувальна функція. Згадуючи імена відомих учених, І.Нечуй-Левицький засуджує і висміює нікчемність академічної науки, схоластику, неосвіченість і бездухонність професорів та їхніх вихованців: “Велика академічна зала спорожнилася... Дуже сумно і гризно поглянув *Петро Могила*, закладач академії. Його тінь, прикована до потолка, ніби думала: “І що то за люди прийшли й вийшли з моєї академії? І на яким язичі все це говорило, экзаменувалося, жартувало і виявляло научну темноту?...” [1:135]; “Самий монастир з академією стояв на Мазепиному дворі. І, незважаючи на те, в академії *Петра Могили*, св. *Димитрія Туптала* й інших не було й духу, й сліду тих давніх діячів України... [1:104]. Серед згадуваних позадійових осіб вимальовується й певне коло діячів культури - письменників, критиків, етнографів, істориків: *Шевченко* (*Шевченкові* утвори, *Шевченкові* слова, *Шевченків* геній, івори *Шевченка*, вірші нашого *Кобзаря Шевченка*, *Шевченкові* поеми, *Шевченків* портрет) [1:269, 279, 280, 331, 334, 335]; українські утвори *Вовчка* і *Шевченка* [1:279]; дух поезії *Гоголя* й *Пушкіна* [1:118]; “купляні нові книжки *Лассоля* на німецькій мові. . й *Шпільгагенове* “Лавами та рядками” та всякі *Діккенсові* утвори...” [1:384]; “Історію *Русов*” *Кониського*, українську історію *Бантиш-Каменського* та *Маркевича* знав трохи не напам’ять” [1:409] та ін.

Третім розгалуженням згадуваних позадійових осіб у романі “Хмари” виступають найменування відомих філософів, фізиків, астрономів, археологів тощо. В творі нерідко згадується *Гегель*, *Платон*, *Кант*, *Шеллінг*, *Дарвін*, *Сократ*, *Дідро*, *Вольтер*, *Жан-Жак Руссо*, *Декарт*. У романі натрапляємо й на імена гетьманів і под.: “На полуденній стіні церкви була залізна дошка з написом над могилою гетьмана *Канашевича-Сагайдачного*” [1:104]; “Тільки нігде там не було видно портрета ні одного українського гетьмана! Навіть *Богдана Хмельницького* і благодотворителів монастиря і академії *Канашевича-Сагайдачного* і *Мизени*” [1:131].

Антропосистема роману "Хмари" представлена об'ємним арсеналом власних назв (131 онім), вживання яких нерідко багаторазове, досить частотне. Глибока продуманість у підборі й використанні онімів наповнює твір відчутною інформативністю, багатьма й різноманітними художніми функціями. Антропонімікон роману, суттєво збагачений іменами вчених, письменників, діячів української культури, виступає індикатором часу, репрезентує певну історичну добу в її виразно зримих національних формах.

II. Топонімікон роману "Хмари".

Топонімічне поле роману щонайтісніше пов'язане з усією змістовою системою твору, слугує засобом ідентифікації толооб'єктів, позначеним немалим семантико-художнім потенціалом. Топонімія роману за своїм складом, структурою, варіативністю форм і стилістичними функціями відзначається широким розмаїттям, скомпонована автором зі 103 онімів. До складу топонімічного простору твору входять макротопоніми, хороніми, ойконіми, гідроніми, урбаноніми, ороніми.

1. *Макротопоніміка* (23 оніми в 78 ужитках). Найбільшу частотність властива макротопоніму *Україна* (33); інші її варіанти: *свою Україну* (1), *нашої України* (1), *свою дорогу Україну* (1), *щастя України* (1), *тополі України* (1). Цей онім представлений у 5-ти формах і 38 ономовжитках, виконує в канві художнього твору функцію локалізації подій у просторі; *Росія* (3), *полуденна Росія* (1), *Росія* (1); *Білорусія* (1), *Сербія* (1), *Європа* (7), *Азія* (2), *Німеччина* (2), *Туркестан* (1), *Америка* (1), *Єрусалим* (1), *Ліван* (1), *Аравія* (1), *Афіни* (1), *Англія* (2), *Кострома* (1), *Сибір* (2), *Архангельськ* (1), *Греція* (1), *давня Греція* (1). Усі названі оніми, крім *Росія* та *Європа*, вжито в романі один чи по два рази, виконують переважно інформаційно-дидактичну функцію.

2. *Хороніми* (15 онімів у 32 ужитках). Найпоширеніші з-поміж них такі хороніми: *Басарабія* (9); *широке Російське царство* (1), *Лапландія* (1), *Слов'янищина* (1), *Атлантида* (1), *Черкащина* (4), *рідна Черкащина* (1), *Черкаські степи* (1); *Чернігівщина* (1); *Калузька губернія* (1); *Схід* (1), *далекий Схід* (1); *Океанія* (1). Вживання хоронімів *Черкащина*, *Чернігівщина*, *Полтавщина* не виходить за межі України, виконує в творі яскраво виражену функцію локалізації подій у просторі.

3. *Ойконіми* (14 онімів у 161 вжитку). Серед них 10 астіонімів у 142 вжитках і 4 комоніми у 19 ужитках. Серед астіонімів найбільшу частотність має лексема *Київ* (104), яка представлена в таких варіантах: *Київ* (95) - *святий великий Київ* (1), *святий Київ* (3), *сонний, тихий Київ* (1), *нещасний Київ* (1). Тільки один раз лексему *Київ* ужито як описову назву зі значенням *святе місто*, "Забачивши святий Київ, вони зареклися більше пити, щоб вступити по-християнській до святого міста" [1:101]. Інші астіоніми: *Петербург* (15), *Тула* (7), *Полтава* (5), *Париж* (5), *Москва* (3), *свята Москва* (1), *Прага* (1), *Варшава* (1), *Білград* (1), *Вавилон* (1). У романі використано астіоніми в інформаційно-дидактичній функції, якою виражаються характери персонажів, акцентуються їхні зв'язки із зовнішнім світом. Їхня обізнаність, ерудиція тощо: Його філософська думка вилинула з Москви, потім поплила не просто на Україну, а обминула її, простуючи через Прагу, через Варшаву, потім через Білград..." [1:283].

Комоніми. У романі "Хмари" вони представлені такими формами: *Журбани* (2), *Керелівці* (1), *Масюківка* (2), *Масюків хутір* (6), *Масюківці* (1), *Сегединці* (1), *рідні Сегединці* (1). Варіанти утворення ойконімів *Масюківка* і *Сегединці* часто поширюються апелятивними елементами, котрі їх розширюють, увиразнюють.

4. *Гідроніми* (8 онімів у 57 вжитках). Основу гідронімії роману "Хмари" складають потапоніми й пелагоніми.

Потамоніми. Найбільша частотність з-поміж них належить лексемі *Дніпро*, який ужитий у тексті 47 разів: *Дніпро* (37) - *берег Дніпра* (1), *низький берег Дніпра* (1), *синій Дніпро* (2), *широкий синій новий Дніпро* (1), *гладенький як дзеркало Дніпро* (1), *тихий гладенький Дніпро* (1), *тихий Дніпро* (1), *широкий Дніпро* (1), *Дніпро широкий* (1). Потамонім *Дніпро* в тексті позначає об'єкт зображення і реалізує значення національно-регіональної приналежності. Інші оніми: *Десна* (2), *Дунай* (9), *синій Дунай* (2), *тихий Дунай* (1), *Волга* (1), *річка Почайна* (1), *Нева* (1), *Москва* (1).

Пелагоніми. У романі їх тільки два: *Середземне море* і *Чорне море*, які виступають лише як засіб зображення, стилістично, функціонально позначають традиційно типове для цих лексем.

5. **Ороніми** (9 онімів у 10 вжитках): *Кисилівка* (2), *Лиса гора* (1), *Аскольдова могила* (1), *Владимирова гора* (1), *Владимирська гора* (1), *гора Щекавиця* (1). Ороніми *Владимирова гора*, *гора Кисилівка*, *гора Щекавиця*, *Лиса гора*, *Аскольдова могила* ідентифікують відповідні топооб'єкти, позначають конкретні історичні місцевості у Києві, сприймаються в параметрах національно-регіональної важливості. Інші ороніми (*гора Олімп*, *Афонська гора*, *Чорна гора*) є другорядними у сюжетному розвитку, про них ми дізнаємося від персонажів твору: ці лексеми-ороніми широко використовуються й поза межами України, виконують у романі загалом тільки інформаційно-дидактичну функцію.

6. **Урбаноніми:** а) хороніми міські (11 онімів у 57 ужитках) – *Царський садок* (20), *Царський дворець* (1), *на Орданському* (1), *Хрещатик* (7), *Шато* (5), *Ботанічний сад* (1), *Старий город* (2), *Липки* (4), *на Лебеді* (1), *Поділ* (14), *Броварі* (1). Отож, найфункціональніші з-поміж них – *Царський садок*, *Поділ*, *Хрещатик*, *Шато*, *Липки*, якими позначені різні райони та історичні місцевості Києва; б) **еклезеоніми** (11 онімів у 38 ужитках) – *Братський монастир* (6), *Михайлівський монастир* (4), *Десятинна* (1), *Межигірський монастир* (4), *Почаївська лавра* (2), *лавра* (2), *церква св. Андрея* (1), *Гліба-Бориса* (1), *Флоровський панянський монастир* (1), *Богоявленська церква* (1), *Софія* (1). Окремі еклезионіми представлені варіантними формами: *Братський монастир* – *Братська церква* (5), *Братство* (7); *Михайлівський монастир* – *Михайлівський* (2), *Михайлівська церква* (1); *церква св. Андрея* – *собор Андріївський* (1), “... на високих верхах Андрея...” [1:119]; оніми *Гліба-Бориса*, *Десятинна*, *Михайлівське*, *Софія*, *лавра* (йдеться про Києво-Печерську лавру) в творі використані у скорочених формах. Усі еклезионіми позначають конкретні топооб'єкти, ці номінації обмежуються Києвом – окрім Почаївської лаври (Тернопільська область); в) **агороніми** (11 онімів у 28 ономовжитках) – *Житній базар* (2), *Мазетин двір* (1), *Михайлівська гостинниця* (1), *Владимирів пам'ятник* (5) – *пам'ятник князя Володимира* (1), *пам'ятник святого Володимира* (1), *старий пам'ятник Володимира* (1); *Київська академія* (4), *Могілянська академія* (2), *давня академія Могили* (1); *Київський університет* (1), *Інститут благородних дівиць* (2), *Петербурзький інститут* (1), *Братський плац* (1). Найбільшим ономовжитком позначений агоронім *Київська духовна академія* (9), який органічно пов'язаний із сюжетом роману; г) **годоніми** (2 оніми у 2 ономовжитках) – *Олександрівська улица* (1), *Братська вулиця* (1).

Ужиті в романі “Хмари” топоніми, крім звичного для них, також виконують функцію локалізації подій у просторі, виступають ідентифікаторами місцевих топооб'єктів.

III. Ономастична периферія (50 онімів у 105 ономовжитках).

Ономастичну периферію роману “Хмари” складають: а) назви книг, збірок, творів, пісень і под. – *“Життя святих”* (4) *книга “Житій”* (6), *“Печерський патерик”* (5), *“Іліада”* (2), *“Шехерезада”* (1), *“Тисяча і одна ніч”*, *“Кобзар”* (5), Шевченків *“Кобзар”* (2),

"Паймичка" (1), "Думи" (1), "Чи я в лузі не калина" (1), "Царю небесний" (1), "Сизий голубок" (1) тощо; б) мифоніми і теоніми, як-от: *Лета, Іродіада, Свята Варвара, святий Юрій, св. Дмитрій, Братська ікона богородиці* та ін.; в) хрононіми, наприклад: на *'вербу'* (тобто на вербну неділю), *Петрівка* (післ перед Петровим днем), *Покрова* (церковне християнське свято, 1 жовтня за ст.ст.), *Спас* (церковне християнське свято, 6 серпня за ст.ст.). ... *свята п'ятниця на Параски* (християнське свято на честь великомучениці Параскеви, 28 жовтня за ст.ст.), ... *перед самим польським повстанням...* (йдеться про повстання 1863-1864 рр. ...) [1:616, 618, 619]; г) зооніми: тільки *Рябко* (2) - "... летить через огудиння рябий собака, аж курява піднімається за ним. За Рябком підтюпки біг Онисько" [1:275]. Ономастичній периферії належить неабияка зображувальна функція в художній капві твору. Нею посилюється відчуття певних реальностей у змалюванні політичного й культурного оточення персонажів, увиразнюється ефект достовірності зображуваного.

Загалом же ономастикон роману "Хмари" І.Нечуя-Левицького сприймається компактно, цілісно центром його виступають антропоніми й топоніми. Власні назви твору здебільшого високочастотні й структурно варіативні, ними виразно ідентифікуються конкретні топооб'єкти Києва, вони слугують помітно дієвим засобом увиразнення епохи, конкретних дійових осіб, створюють досить помітну українську ментальність усього художнього тексту Ономастичний спектр роману "Хмари" І.Нечуя-Левицького схематично можна представити такою таблицею:

Ономастичне поле	Кількість	Різні пласти ВН	Кількість
Антропоніми	131	Персонажі, створені уявою автора	95
		Згадувані позадійові особи	36
Топоніми	104	Макротопоніми	23
		Хороніми	15
		Ойконіми	14
		Гідроіми	8
		Ороніми	9
		Урбаноніми	35
Ономастична периферія	50	Назви книг, збірок, творів, пісень	28
		Міфоніми і теоніми	15
		Хороніми	6
		Зооніми	1

Література

1. Іван Нечуй-Левицький. Твори в двох томах. Том I. Повісті та оповідання. Преса - Київ Наук. думка, 1985.
2. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. - Ужгород, 1995.
3. Історія української літератури 70-90- х років ХІХ ст. Том I. // За ред. проф. О.Д. Гнідан. Київ 1999.
4. Карпенко Ю.А. Имя собственное в художественной литературе // Научн. докт. высш. школы. Филологические науки. - М., 1986. - № 4.